

The Position of Ayatollah Khamenei's Nuclear *Fatwā* in the International Legal System

Mohammad Hossein PourAmini

PhD., Research Institute of Islamic Culture and Thought, Tehran, Iran. pouramini.m@gmail.com

Abstract

Under circumstances where no comprehensive and absolute prohibition concerning the use of nuclear weapons currently exists in international law, Ayatollah Khamenei, for the first time in the form of a jurisprudential *fatwā*, declared the production and utilization of nuclear weapons as *ḥarām* and prohibited. The principal question of the present research is what position this *fatwā* holds within the international legal system? The research method is analytical and argumentative, and it seeks to examine the position of the nuclear *fatwā* in the international legal system while investigating its quiddity, in order to demonstrate the humanistic and progressive perspective of *Imāmiyyah fiqh* which is manifested in this *fatwā*. The results indicated that since this *fatwā* was issued by a prominent *Shī'a faqīh*, it must be considered among the "teachings of the most highly qualified publicists of the various nations," which constitutes legal doctrine, and considering the leadership position of Ayatollah Khamenei, this *fatwā* must be perceived as the official perspective of the government and deemed binding. Hence, this *fatwā*, amidst a message to the First International Conference on Nuclear Disarmament, was proclaimed to the world and registered by the authorities of the Islamic Republic of Iran in the form of an international document at the United Nations, which this act also signifies the "unilateral act" nature of this *fatwā* in the international arena.

Keywords: *Fatāwā*, Ayatollah Khamenei, legal doctrine, *Imāmiyyah fiqh*, international legal system, nuclear weapons.

Received: 2025-04-01 ; Received in revised form: 2025-06-18 ; Accepted: 2025-07-16 ; Published online: 2025-10-02

<https://doi.org/10.22034/sm.2026.1972351.1963>

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Article type: Research Article

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

جایگاه فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای در نظام حقوق بین‌الملل

محمدحسین پورامینی

دکتری، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران. pouramini.m@gmail.com

چکیده

در شرایطی که هیچ ممنوعیت جامع و مطلقى تاکنون در خصوص استفاده از سلاح‌های هسته‌ای در حقوق بین‌الملل وجود ندارد، آیت‌الله خامنه‌ای برای اولین بار در قالب یک فتوای فقهی، تولید و استفاده از سلاح هسته‌ای را حرام و ممنوع اعلام نمودند. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که این فتوا از چه جایگاهی در نظام حقوق بین‌الملل برخوردار می‌باشد؟ روش پژوهش تحلیلی و استدلالی بوده و درصدد است ضمن بررسی چپستی فتوای هسته‌ای، جایگاه آن را در نظام حقوق بین‌الملل مورد بررسی قرار دهد. تا نگاه انسانی و پیش‌روی فقه امامیه را که در این فتوا جلوه‌گر می‌باشد، نشان دهد. نتایج نشان داد، از آنجایی که این فتوا توسط یک فقیه برجسته شیعه صادر شده است، باید آن را از زمره «عقاید برجسته‌ترین مبلغین ملل مختلف» که همان دکترین حقوقی می‌باشد، به‌شمار آورد و با توجه به جایگاه رهبری آیت‌الله خامنه‌ای، باید این فتوا را به‌منزله نگاه رسمی حکومت تلقی و لازم‌الاجرا دانست. از این‌رو، این فتوا در ضمن پیام به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای، به جهانیان اعلام شده و توسط مقامات جمهوری اسلامی ایران در قالب یک سند بین‌المللی در سازمان ملل متحد به ثبت رسیده است که این عمل بیانگر «عمل یک‌جانبه» بودن این فتوا در عرصه بین‌الملل نیز می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: فتواها، آیت‌الله خامنه‌ای، دکترین حقوقی، فقه امامیه، نظام حقوق بین‌الملل، سلاح هسته‌ای.

استناد به این مقاله: پورامینی، محمدحسین (۱۴۰۴). جایگاه فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای در نظام حقوق بین‌الملل. *سیاست متعالیه*، ۱۳(۳):

ص ۲۵۱-۲۷۰. <https://doi.org/10.22034/sm.2026.1972351.1963>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۲؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۲۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

© the authors

<http://sm.psas.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: انجمن مطالعات سیاسی حوزه

۱. مقدمه

سلاح هسته‌ای به عنوان آخرین دستاورد تکنولوژیک بشر در حوزه تسلیحات، مخرب‌ترین ابزار نظامی ساخته بشر است؛ چراکه از طرفی، تصور کارایی بالای این سلاح در پایان بخشیدن آبی جنگ یا توان بازدارندگی آن، برخی کشورها را به تولید و حتی استفاده از آن واداشته و از طرف دیگر، پیامدهای اسفناک حاصل از تولید و استفاده این سلاح علیه بشریت و محیط‌زیست، بستر گسترده‌ای را برای مباحث حقوقی و فقهی گشوده است. سلاح‌های هسته‌ای گونه‌ای از سلاح‌های کشتار جمعی است که در صورت استفاده، باعث تخریب فوق‌العاده، کشتار و تلفات وسیع می‌گردد و آثار مخرب ناشی از آن به اهداف معین و مشخص محدود نبوده و تا چندین نسل باقی می‌ماند. با وجود این، دیوان بین‌المللی دادگستری در نظریه مشورتی خود (۱۹۹۶) با اعلام اینکه «در حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی هیچ ممنوعیت جامع و جهانی در خصوص تهدید یا توسل به سلاح هسته‌ای وجود ندارد»، تلویحاً امکان به‌کارگیری این سلاح را در وضعیت حاد دفاع از خود، پذیرفته است. مقام معظم رهبری در فتوایی تاریخی، منع تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای که ریشه در فقه اصیل شیعی دارد را ارائه نمودند (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰). همچنین ایشان در پیامی به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه، نه‌تنها ساخت و بهره‌گیری از سلاح هسته‌ای را به‌طور مطلق حرام و ممنوع دانسته، بلکه همین حکم را به سایر سلاح‌های کشتار جمعی نیز تسری دادند (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۲۸) و با این اقدام، ظرفیت فقه و حقوق اسلامی به‌ویژه فقه امامیه و قابلیت فقهای برجسته آن را در حمایت از اصل و هدف بین‌المللی منع اشاعه و خلع سلاح هسته‌ای نشان دادند. این فتوا که در ضمن پیام به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه، به جهانیان اعلام شد، مورد توجه مجامع بین‌المللی قرار گرفته و به‌عنوان یک سند حقوقی در سازمان ملل متحد، به‌ثبت رسید (UN. A/64/752-S/2010/203). در براساس بررسی‌های انجام شده، هرچند تحقیقاتی در مورد فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری انجام شده، اما هیچ‌یک به‌طور مستقل جایگاه این فتوا را در نظام بین‌الملل مورد بحث و تحلیل قرار نداده است. از این‌رو، پژوهش حاضر بعد از بررسی گذار درباره چپستی این فتوا، به بررسی جایگاه این فتوا در نظام بین‌الملل از سه زاویه دکتترین، اعمال یک‌جانبه دولت و اصول کلی حقوقی پرداخته است.

۲. چپستی فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری

۱-۲. تعریف فتوای هسته‌ای

نظر مجتهد به هر انگیزه و دلیلی (تأمین مقاصد شارع، حفظ اسلام و نظام اسلامی و...) که صادر شود،

هرگاه که این استنباط مستند به سند معتبر باشد، یک فتوا به حساب می‌آید (علیدوست، ۱۳۸۸: ص ۶۸۱). در خصوص دیدگاه مقام معظم رهبری درباره ممنوعیت و حرمت تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای - که در این مقاله از آن به فتوای هسته‌ای تعبیر می‌شود-، باید گفت: از آنجاکه این نظریه توسط یک فقیه جامع‌الشرایط که در جایگاه مرجعیت مسلمین و رهبری جمهوری اسلامی ایران قرار دارد و براساس اسناد و ادله معتبر شرعی صادر شده، و به تعبیر دیگر، در دستگاه اجتهاد شکل گرفته، باید آن را یک فتوای فقهی با تمامی آثار و ویژگی‌های آن همچون دائمی بودن - که بدان اشاره می‌شود- به‌شمار آورد.

۲-۱- ویژگی‌های فتوای هسته‌ای

فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری برخلاف «فتوای فردی» از جمله «فتوای ناظر به موضوعات حکومت» به‌شمار می‌رود که متعلق آن، مسائل مربوط به سیاست و حکومت و اداره کشور می‌باشد و برخی از اندیشمندان از آن به «فتاوی حکومتی» (علیدوست، ۱۳۸۸: ص ۶۸۳) تعبیر نموده‌اند. این فتوا به‌سان سایر فتاوا دارای ویژگی‌هایی است، از جمله:

اولاً، این فتوا برخلاف احکام حکومتی که جنبه انشایی و ایجاد دارد، جنبه اخباری داشته (نجفی، ۱۳۷۷: ج ۴، ص ۱۰۰) و مقام معظم رهبری در مقام افتاء بیان حکم و قانون الهی و اعلام آن به مکلفین می‌باشد. بنابراین، نظریه ایشان در خصوص سلاح‌های هسته‌ای، یک فتوا بوده و منشأ آن، شارع می‌باشد. **ثانیاً،** نحوه بیان این فتوا برخلاف احکام حکومتی که قضیه شخصی می‌باشد، به شکل «قضیه حقیقیه» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵: ج ۱، ص ۴۳۷) است؛ به این معنا که به‌سان سایر فتاوا از حکم کلی حرمت سلاح‌های هسته‌ای برای عموم افراد خبر می‌دهد. بنابراین، باید گفت که گستره این فتوا عام است. **ثالثاً،** از ویژگی همه فتاوا این است که دائمی هستند؛ مگر اینکه صاحب فتوا به اشتباهی در صدور فتوا پی ببرد. فتوای هسته‌ای رهبری نیز به‌سان سایر فتاوا دائمی است؛ چراکه اسناد پشتیبان این فتوا اعم از ادله عقلی و نقلی همچون قرآن و روایات، تغییرناپذیر هستند. از این‌رو، مقام معظم رهبری تأکید می‌کنند که «هم فتوای شرعی ما این است، هم فتوای عقلی ما این است. فتوای عقلی ما هم این است که ما امروز و فردا و هیچ‌وقت به سلاح هسته‌ای احتیاج نداریم» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۱/۲۰). از این‌رو، ایشان چنین تسلیحاتی را مخالف تدبیر و عقلانیت توصیف می‌نمایند (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۰۳/۱۴). **رابعاً،** گستره فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری به‌سان سایر فتاوا شرعی، تابع دلالت اسنادی است که این فتوا به آن مستند می‌باشد؛ از این‌رو، ایشان با اسناد به ادله عقلی و نقلی معتقدند که استفاده از این‌گونه سلاح‌های هسته‌ای «ضایع کردن حرث و نسل» بوده و ممنوع می‌باشد (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰) و این ممنوعیت ابدی و استثناپذیر توصیف شده (کعبی، ۱۳۹۹) و آن را

مختص مسلمانان نمی‌دانند؛ چراکه ادله دلالت‌کننده بر این فتوا مطلق بوده و از نگاه اسلامی، ظلم و ستم بر هیچ انسان و حتی غیرانسانی جایز نیست. از آنجاکه فتوای هسته‌ای از سوی یک فقیه جامع‌الشرایط (مرجع تقلید) صادر شده که در جایگاه رهبری یک کشور قرار دارد، بنابراین نمی‌توان آن را یک فتوای فردی که فقط مقلدین ایشان نسبت به آن التزام داشته باشند دانست؛ بلکه باید آن را از جمله «فتاوی ناظر به موضوعات حکومتی» به‌شمار آورد. چراکه دارای محتوایی مرتبط با «فقه الحکومه» بوده و از جمله مهم‌ترین مسائل مربوط به حکومت، سیاست، نظام و اداره کشور می‌باشد. بنابراین، در این صورت این فتوا نه تنها بر مقلدین ایشان، بلکه بر غیرمقلدین ایشان هم لازم‌الاتباع و التزام‌آور است؛ چراکه استفاده یا عدم استفاده از سلاح‌های هسته‌ای از جمله اموری است که شأن عمومی و حاکمیتی دارد، یعنی فقط در اختیار فقیه حاکم می‌باشد. از سوی دیگر، به جهت نقش سیاست‌گذاری ایشان در کشور و فرماندهی کل قوا براساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی، این فتوا تنظیم‌کننده رفتارهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران است. بنابراین، می‌توان گفت که تعهد کشور نسبت به این فتوا به خاطر ویژگی‌های منحصر به فرد آن فراتر از الزامات نظام معاهداتی هسته‌ای می‌باشد. برخی محافل سیاست‌گذار و تصمیم‌ساز غربی، دانسته یا ندانسته این فتوا را حکمی حکومتی دانسته که از روی مصلحت یا تقیه صادر شده است؛ آنان با بیان اینکه این گونه از احکام، موقت و تغییرپذیر می‌باشند، در کارایی عملی آن تردید نمودند. این امر را باید در غرض‌ورزی یا عدم شناخت آنان از ماهیت این دیدگاه مقام معظم رهبری در خصوص سلاح‌های هسته‌ای جست‌وجو نمود؛ چراکه با خلط و ویژگی‌های احکام حکومتی و احکام ثانوی همچون تقیه، احکام این دو نوع حکم را بر فتوا بار نموده‌اند. اما از آنجاکه این دیدگاه توسط یک فقیه جامع‌الشرایط صادر شده که در جایگاه مرجعیت مسلمین و رهبری جمهوری اسلامی ایران قرار دارد و براساس اسناد و ادله معتبر شرعی (اعم از عقل، نص و یا قواعد شرعی معین) و به صورت صریح اعلام شده، نظر ایشان را باید یک فتوای فقهی با تمامی آثار و لوازم آن، همچون دائمی بودن و گستره وسیع داشتن، دانست و نمی‌توان آن را حکمی تقیه‌ای یا مصلحتی به‌شمار آورد (پورامینی، ۱۴۰۱: ص ۱۵۴).

۳. فتوای هسته‌ای رهبری و عمل یک‌جانبه دولت

در ادامه، پس از بیان چستی و ماهیت عمل یک‌جانبه و جایگاه آن در نظام بین‌الملل، رابطه دو مفهوم فتوای هسته‌ای رهبری و عمل یک‌جانبه دولت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۱. چستی عمل یک‌جانبه دولت‌ها

در خصوص اعمال یک‌جانبه دولت‌ها براساس آخرین گزارش گزارشگر ویژه کمیسیون حقوق بین‌الملل

باید گفت، اعمال یک‌جانبه «اعمالی هستند که توسط یک دولت به قصد ایجاد آثار حقوقی مشخص طبق حقوق بین‌الملل انجام می‌شوند». گزارشگر همچنین اعلام داشت: «ایجاد آثار حقوقی» صرفاً باید ناشی از «اراده دولت صادرکننده اعلامیه یک‌جانبه» باشد (حدادی و کریمی، ۱۳۹۷: ص ۲۹۲). برای اینکه اعمال یک‌جانبه بتواند تعهدآور باشد، لازم است از شرایطی برخوردار باشد، از جمله: اعلامیه‌های یک‌جانبه می‌توانند به‌طور شفاهی یا کتبی صادر شوند و این نکته در «اصول راهنمای مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل درباره اعلامیه یک‌جانبه دولت‌ها که قادر به ایجاد تعهدات حقوقی هستند»، مورد اشاره قرار گرفته است (UN, 2006, article 5). بنابراین، شکل اعلامیه یک‌جانبه بر اعتبار یا آثار حقوقی این اعلامیه‌ها اثری ندارد. نکته دیگر که باید بدان اشاره داشت، این است که براساس اصل چهارم «اصول راهنما»، اعمال یک‌جانبه دولت‌ها زمانی لازم‌الاجرا هستند که «توسط مقامی صادر شده باشند که اختیار چنین کاری به او اعطا شده باشد. سران کشورها، رؤسای دولت‌ها و وزیران امور خارجه، به‌دلیل سمتشان، برای انجام چنین اعمالی صلاحیت دارند»؛ چراکه از منظر حقوق بین‌الملل، این مقامات به‌جهت اختیارات و صلاحیت‌هایی که از آن برخوردار می‌باشند، به‌عنوان عالی‌ترین نمایندگان یک کشور به‌شمار می‌روند. در خصوص مخاطب اعمال یک‌جانبه دولت‌ها می‌توان گفت که براساس «اصول راهنما»، اعلامیه‌های یک‌جانبه ممکن است خطاب به جامعه بین‌المللی در کل یا یک یا چند دولت یا دیگر موجودیت‌ها صادر شود (UN, 2006, article 6)؛ از این‌رو، در رویه دولت‌ها همچون اعلامیه یک‌جانبه مصر درباره کانال سوئز (Huang, 1957: p. 283) و یا اعلامیه ترومن، آمده که این اعلامیه‌ها آزادانه و خطاب به جامعه بین‌المللی در کل صادر شده‌اند. علاوه بر موارد مهم فوق که جنبه شکلی دارند، اعمال یک‌جانبه باید از حیث ماهوی نیز دارای شرایطی همچون این موارد باشد: عدم مغایرت با قواعد آمره و تعهدات بین‌المللی دولت صادرکننده و همچنین، قصد الزام به اجرای اعمال یک‌جانبه توسط دولت صادرکننده؛ چراکه اصل اول «اصول راهنما» اعلام می‌کند: «اعلامیه‌هایی که به‌طور علنی صادر شده و نشان‌دهنده خواست متعهد شدن (از سوی دولت مباشر) هستند، قادر به ایجاد تعهدات حقوقی قلمداد می‌شوند».

۳-۲. جایگاه عمل یک‌جانبه در نظام بین‌الملل

اعمال یک‌جانبه دولت‌ها هرچند در جمله منابع مذکور در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری ذکر نشده است؛ اما براساس رویه بین‌المللی دولت‌ها، رویه قضایی قابل‌اعتنا و دکترین نسبتاً یکسان، دولت‌ها به‌عنوان مهم‌ترین تابعان حقوق بین‌الملل، می‌توانند به‌واسطه اعمال یک‌جانبه، خود را متعهد کرده و نسبت

به اعمال یک‌جانبه دولت‌های دیگر، خود را ذی‌نفع تلقی کنند (کریمی، ۱۳۹۹: ص ۸۷). رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در پرونده آزمایش‌های اتمی، بسیاری از تردیدها در این‌باره که آیا عمل یک‌جانبه به‌خودی‌خود می‌تواند واجد آثار حقوقی در روابط بین‌المللی باشد را پایان داد؛ جایی که در رأی خود صراحتاً «دولت فرانسه را به اعلامیه‌های یک‌جانبه‌اش مبنی بر خاتمه بخشیدن به آزمایش‌های اتمی‌اش متعهد اعلام می‌کند» (ICJ, Nuclear Tests, 1974, para 4). اگرچه دیوان، نقش مهمی در سامان‌دهی و شکل‌دهی تدریجی به اعمال یک‌جانبه به‌عنوان مفهومی حقوقی داشته است، اما باید اعتراف نمود که این مفهوم عملاً در اثر روندی که از مدت‌ها پیش در آرای دیوان در خصوص آزمایش‌های اتمی آغاز شده بود، به‌اندازه کافی نضج گرفته بود. از این‌رو، اقدام دیوان در راستای الزام‌آور اعلام کردن اعمال یک‌جانبه نیز نه‌تنها بعدها با مخالفت دولت‌ها روبه‌رو نشد، بلکه مورد حمایت دولت‌ها نیز واقع گردید. در این شرایط بود که در سال ۱۹۹۶ به پیشنهاد کمیسیون حقوق بین‌الملل، با توجه به شدت و کثرت اعمال و اعلامیه‌های یک‌جانبه دولت‌ها و لزوم بررسی ابعاد حقوقی این موضوع، مجمع عمومی سازمان ملل متحد، بررسی این امر را به کمیسیون واگذار کرد. در پی این امر، کمیسیون نیز اقدام به انتخاب یک گزارشگر ویژه در این زمینه کرده و در کنار آن، یک «گروه کاری» را برای کمک به گزارشگر ویژه انتخاب کرد. در نهایت، هرچند پیش‌نویس‌های گزارشگر ویژه به‌دلیل برخی انتقادات به تصویب کمیسیون نرسید و صرفاً اصول پیشنهادی «گروه کاری» در سال ۲۰۰۶ میلادی با عنوان «اصول راهنمای قابل اجرا نسبت به اعمال یک‌جانبه دولت‌ها که قادر به ایجاد تعهدات حقوقی هستند»، به تصویب رسید (حدادی و کریمی ۱۳۹۷: ص ۲۹۰-۲۹۱)؛ اما در مجموع باید گفت که، گزارش‌های گزارشگر ویژه و اصول راهنما به‌خوبی بازتاب رویه قضایی و رویه دولت‌ها است که در برخی موارد نیز مسائل لاینحلی را درباره اعلامیه‌های یک‌جانبه مطرح کرده است.

۳-۳. فتوای هسته‌ای رهبری در جایگاه عمل یک‌جانبه دولت

از منظر حقوق بین‌الملل، فتوای مقام معظم رهبری در خصوص سلاح‌های هسته‌ای که به‌صورت یک سند بین‌المللی نیز در سازمان ملل متحد به‌ثبت رسیده را می‌توان یک عمل یک‌جانبه در نظام بین‌الملل توصیف نمود؛ چراکه:

اولاً، براساس اصل چهارم «اصول راهنما»، اعمال یک‌جانبه زمانی لازم‌الاجرا است که توسط مقامی صادر شده باشد که اختیار چنین کاری به او اعطا شده باشد. رهبران دولت‌ها که بنا بر ساختار هر کشور می‌توانند با نام‌های مختلف تعبیر شوند؛ مسئولیت اصلی مدیریت روابط خارجی آن دولت را برعهده دارند. از

این رو، اقدامات آنها می‌تواند به دولت منتسب شده و آن را نمایندگی نماید. از آنجاکه فتوای مقام معظم رهبری در خصوص حرمت مطلق سلاح‌های هسته‌ای توسط یک مرجع دینی صادر شده که در جایگاه رهبری یک کشور و براساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی در جایگاه سیاست‌گذاری و فرماندهی کل قوا قرار دارد؛ فتوای ایشان که تعیین‌کننده سیاست جمهوری اسلامی ایران در خصوص سلاح‌های هسته‌ای می‌باشد، بر تمام ارکان حکومت لازم‌الاتباع است و طبعاً بیان این فتوای شرعی از لسان ایشان، به منزله نگاه رسمی حکومت تلقی شده و لازم‌الاجرا می‌باشد. با این توضیح، باید این فتوا را یک عمل یک‌جانبه دولت توصیف نمود. از این رو، مقامات جمهوری اسلامی در مذاکرات بین‌المللی به این فتوای مهم تأکید نموده‌اند.

ثانیاً، در خصوص نحوه بیان این فتوا هم باید گفت که این فتوا هم به صورت شفاهی و در قالب فرمایشات و سخنرانی‌های ایشان و هم به صورت مکتوب و ثبت‌شده در قالب یک سند بین‌المللی در سازمان ملل متحد بیان شده است. از این حیث، رکن دوم برای توصیف این فتوا به عنوان یک عمل یک‌جانبه دولت، کامل می‌باشد.

ثالثاً، براساس «اصول راهنما»، اعلامیه‌های یک‌جانبه ممکن است خطاب به جامعه بین‌المللی در کل یا یک یا چند دولت یا دیگر موجودیت‌ها صادر شود (UN, 2006, article 6). مقام معظم رهبری که حرمت تولید، نگهداری و کاربرد سلاح هسته‌ای (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۱۵) را حرام و ممنوع می‌داند، در پیامی به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای، خطاب به جامعه بین‌المللی اعلام داشتند که «ما کاربرد این سلاح‌ها را حرام و تلاش برای مصونیت بخشیدن ابناء بشر از این بلای بزرگ را وظیفه همگانی می‌دانیم» (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۲۸). ایشان همچنین، با بیان اینکه جمهوری اسلامی هرگز در پی تسلیحات هسته‌ای نیست، اعلام داشتند که هرگز از حق ملت خود در استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای چشم‌پوشی نخواهند کرد. شعار کشور را نیز «انرژی هسته‌ای برای همه و سلاح هسته‌ای برای هیچ‌کس» اعلام نمودند (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۶/۰۹).

رابعاً، از حیث شرایط ماهوی، اعمال یک‌جانبه فتوای مقام معظم رهبری در خصوص حرمت سلاح‌های هسته‌ای، کامل می‌باشد. چراکه نه تنها این فتوا با قواعد امره در تعارض نبوده و در راستای تعهدات بین‌المللی دولت می‌باشد، بلکه از آنجاکه ایشان معتقدند که «سلاح هسته‌ای برای هیچ‌کس» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۶/۹)، این نگاه را می‌توان گامی در جهت خلع سلاح و در راستای تحقق صلح پایدار تلقی نمود. با این تفاوت که ایشان صلحی را صلح واقعی می‌دانند که تنها در پرتوی عدالت شکل گرفته باشد؛ به تعبیر دیگر، صلح عادلانه باشد (خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۷/۲۳). از این رو، ایشان برخلاف معاهده N. P. T که با

تقسیم‌بندی کشورها به دارنده سلاح هسته‌ای و فاقد سلاح هسته‌ای، به شکلی انحصارگرایانه و تبعیض‌آمیز، در اختیار داشتن این‌گونه سلاح‌ها را برای کشورهای دارنده سلاح هسته‌ای به رسمیت شناخته است، داشتن سلاح هسته‌ای را برای هیچ‌کس، جایز نمی‌دانند. از سوی دیگر، صدور این فتوا از ناحیه رهبری کشور که براساس قانون اساسی، دستورات ایشان برای تمام ارکان حکومت لازم‌الاجرا می‌باشد، این نکته را می‌رساند که ایشان بدین وسیله قصد الزام داشته‌اند. به این جهت، قصد الزام که یکی از شرایط ماهوی در تحقق اعمال یک‌جانبه دولت‌ها می‌باشد نیز در این فتوا وجود دارد. نمایندگان مجلس شورای اسلامی در ۲۱ مهرماه ۱۳۹۴ طی یک ماده‌واحد با عنوان «طرح قانون اقدام متناسب و متقابل دولت جمهوری اسلامی ایران در اجرای برجام» اعلام نمودند که «براساس فتوای رهبر معظم انقلاب اسلامی، هیچ دولتی در ایران حق تولید و به‌کارگیری سلاح هسته‌ای را ندارد». برخی محققان با خلط بین فتوا و حکم، درصدد هستند که بیان کنند چون مجریان عالی کشور ممکن است غیرمقلدان مقام معظم رهبری باشند، بنابراین، نمی‌توان الزامی مبنی بر اجرای این فتوا را متوجه آنان و به تبع کشور دانست (کریمی، ۱۳۹۹: ص ۲۸۲). فتوای مراجع تقلید بر دو قسم است: دسته‌ای از فتاوا جنبه فردی دارد؛ که در این‌گونه فتاوا هر شخصی از مرجع تقلید خودش تبعیت می‌کند. اما بعضی از فتاوا که جنبه حاکمیتی دارد (مثلاً حرمت سلاح‌های هسته‌ای)، اساساً در حیطه اختیارات فقیه حاکم بوده و تنها فتوای مرجع تقلیدی که در جایگاه رهبری کشور و تعیین‌کننده سیاست‌های کلی نظام و فرمانده کل قوا باشد، قابل تحقق و اجرا است؛ در غیر این صورت، در کشور تشتت و به‌هم‌ریختگی ایجاد خواهد شد. بنابراین، این‌گونه از فتاوا بر تمامی افراد لازم‌الاجرا بوده و برای کشور تعهدآور است و در نظام بین‌الملل می‌توان آن را به‌عنوان اعلامیه یک‌جانبه دولت به‌شمار آورد.

۴. فتوای هسته‌ای رهبری و دکترین (آموزه‌های حقوقی)

در این قسمت، پس از تبیین مفهوم و جایگاه دکترین در نظام حقوق بین‌الملل، به بررسی نسبت سنجی فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری با این مفهوم حقوقی پرداخته می‌شود.

۴-۱. مفهوم و چیستی دکترین

دکترین در اصطلاح حقوقی عبارت است از «مجموعه عقایدی که در باب توجیه، بیان و تفسیر قواعد حقوق از طرف دانایان اظهار شده است، اندیشه حقوقی، عقاید عالمان یا اندیشه عالمان نامیده می‌شود» (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ص ۲۱۰). به تعبیر دیگر می‌توان گفت، دکترین، مجموعه‌ای از اندیشه‌ها، افکار و دیدگاه‌های حقوقی صادره از جانب دانشمندان و علمای حقوق است (پروین و اصلانی، ۱۳۹۱: ص ۷۴) که

در قالب کتب، مقالات، شرح‌ها، یادداشت‌ها، بحث‌ها و فتاوی‌ی گوناگون، دفاعیات در دادگاه‌ها یا در قالب مطالب ارائه شده توسط اساتید حقوق در دروس، همایش‌ها، سخنرانی‌ها در مجامع علمی و بین‌المللی نمود پیدا می‌کند (پروین و اصلانی، ۱۳۹۱: ص ۲۰۲). اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری در ماده ۳۸ که در آن منابع حقوق بین‌الملل را بیان می‌نماید، از «آموزه‌های برجسته‌ترین علمای حقوق ملل مختلف» که همان دکترین حقوقی می‌باشد، به‌عنوان ابزار تعیین قواعد حقوقی نام می‌برد. در خصوص اینکه چه کسی را می‌توان به‌عنوان برجسته‌ترین علمای حقوق ملل توصیف نمود، باید گفت که در این خصوص، پارامترهای زیادی وجود دارد که از جمله می‌توان به رتبه علمی، تدریس، شهرت، مقبولیت و... اشاره کرد (شهبازی و حاجی‌پور، ۱۳۹۷: ص ۱۶۱).

۴-۲. جایگاه دکترین در نظام بین‌الملل

جایگاه دکترین یا آموزه‌های علمای برجسته حقوق بین‌الملل در میان منابع، یکسان و ثابت نبوده و به‌تناسب شرایط هر دوره در نوسان بوده است. آموزه‌های علمای برجسته حقوق بین‌الملل در قرن هفدهم میلادی، که دوران شکل‌گیری حقوق بین‌الملل به‌صورت رسمی می‌باشد، از جایگاه بی‌بدیلی برخوردار بود و در عمل، حقوق‌دانان مسئول تهیه مجموعه‌ای از قواعد حاکم بر روابط بین دولت‌ها بودند و نقش مهمی در تعیین قواعد حاکم داشتند؛ تا جایی‌که به‌گفته برخی از محققان، قواعد حقوق بین‌الملل در اصل، برگرفته از نظرات شخصی برخی از بنیان‌گذاران حقوق بین‌الملل همچون هوگو گروسیوس^۱ بوده است (ذوالعین، ۱۳۸۳: ص ۷۲۲). دکترین تا نیمه‌های قرن نوزدهم به‌عنوان مؤثرترین منبع حقوق بین‌الملل به‌شمار می‌رفت. اما با ظهور مکتب پازیتیویستی و با قدرت گرفتن آن، به‌تدریج از منزلت دکترین کاسته شده و در حد یک منبع فرعی تنزل یافت. با این حال، اهمیت دکترین امری غیرقابل انکار بوده؛ به‌طوری‌که حتی در قرن بیستم به‌علت کمبود منابع با مواردی مواجه هستیم که حکایت از ارزش بالای دکترین در این دوران دارد (شهبازی و حاجی‌پور، ۱۳۹۷: ص ۱۷۳) هرچند در قرن بیستم با تدوین اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری و مشخص شدن جایگاه دکترین در ماده ۳۸ به‌عنوان «منبع فرعی»، از منبعی اصلی به فرعی در نظام بین‌الملل تثبیت شد، اما این امر را نباید به‌معنای توقف تأثیر این منبع حقوقی دانست؛ چراکه امروزه دکترین هنوز می‌تواند در توسعه حقوق بین‌الملل موضوعه نقش‌آفرین بوده و در رفع نقایص موجود و ارائه پیشنهادات برای آینده بهتر و حرکت به‌سمت قواعد حقوقی عادلانه مطلوب، مؤثر باشد.

۴-۳. فتوای هسته‌ای رهبری به مثابه یک دکترین

در طول تاریخ، علمای اسلامی با الهام از معارف اسلام، در تبیین و توسعه قواعد بین‌الملل تلاش نموده‌اند. در این میان، باید به نقش محمد شیبانی در قرن دوم هجری اشاره نمود که در کتاب ارزشمند «السیر الکبیر» به تنظیم قواعد مربوط به جنگ و صلح پرداخته است. هشت قرن پس از شیبانی در مغرب‌زمین، گروسیوس که از او به پدر حقوق بین‌الملل تعبیر می‌شود، کتاب «جنگ و صلح» خویش را که از نظر شمول، دقت و بحث، منطقی و طرز بیان، بسیار شبیه به اثر شیبانی است، به نگارش درآورد. از این جهت، برخی از محققان اسلامی معتقدند (سمیرعالیه، ۱۴۱۸ق: ص ۱۶۶-۱۶۸) که آثار گروسیوس تحت‌تأثیر آثار اسلام بوده است؛ چراکه گروسیوس به شدت تحت‌تأثیر «فرانسیسکو سوارز» اسپانیایی و افراد نظیر او بوده که آنان نیز متأثر از آثار اسلامی بوده‌اند (محقق داماد، ۱۳۹۳: ص ۸). با مراجعه به آرای دو دادگاه بین‌المللی (دیوان بین‌الملل دادگستری و دیوان دائمی دادگستری) مشاهده می‌شود که این دو دادگاه در بستر دو نظام حقوقی کامن‌لا و رومی ژرمن شکل گرفته‌اند. در این میان، فرصت حضور برای دیگر تمدن‌ها و نظام‌های حقوقی چندان فراهم نبوده است. با این حال، علی‌رغم سکولار بودن نظام حقوق بین‌الملل، برای حضور نظام حقوقی اسلامی در رویه دیوان از جهت نظری منعی وجود ندارد. از این رو، مشاهده می‌شود که در برخی موارد، قضات مسلمان از فرصت حضور در دیوان بین‌المللی دادگستری استفاده نموده و بخشی از ظرفیت‌های حقوق اسلام را در آراء و نظریات مشورتی دیوان انعکاس داده‌اند؛ که این امر منجر به آن شده که دیوان بین‌المللی دادگستری در برخی از موارد رأی خود، به نظرات قضات مسلمان و حقوق اسلام توجه نماید (I.C.J., Rep, 1980, Para 89) و یا در موارد متعدد دیگر، در آرای جداگانه و یا مخالف قضات، به حقوق اسلام استناد داده شده است (میر محمدی و میر محمدی، ۱۳۹۶: ص ۱۲۸). دکترین مجموعه‌ای از اندیشه‌ها، افکار و دیدگاه‌های حقوقی صادره از جانب دانشمندان و علما است که در قالب کتب، مقالات، شرح‌ها، یادداشت‌ها، بحث‌ها و فتاوی‌گوناگون، دفاعیات در دادگاه‌ها یا در قالب مطالب ارائه‌شده توسط اساتید حقوق در درس، همایش‌ها، سخنرانی‌ها در مجامع علمی و بین‌المللی نمود پیدا می‌کند (پروین و اصلانی، ۱۳۹۱: ص ۲۰۲). مقام معظم رهبری، نه صرفاً به‌عنوان رهبر یک کشور، بلکه به‌عنوان یک فقیه جامع‌نگر و برجسته شیعه که مرجعیت جهانی داشته و در ضمن، در جایگاه رهبری جمهوری اسلامی ایران نیز می‌باشد، نظریه خود را در خصوص حرمت سلاح‌های هسته‌ای در قالب فتوا بیان نموده و آن را در پیامی به نخستین اجلاس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه، در سال ۱۳۸۹ تبیین نمودند. از این رو، باید فتوای ایشان را براساس ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری، در زمره «عقاید برجسته‌ترین مبلغین ملل مختلف» که

همان دکترین حقوقی می‌باشد، به‌عنوان ابزار تعیین قواعد حقوقی به‌شمار آورد. در خصوص توصیف کلمه «برجسته‌ترین مبلغین ملل مختلف» خصوصیاتی چون جایگاه علمی، تدریس، شهرت، مقبولیت و... بیان شده و این خصوصیات در مورد مقام معظم رهبری به‌صورت برجسته مشهود است. این فتوا که ریشه در مبانی اصیل شیعی دارد، نه‌تنها مورد استقبال دیگر مراجع فقهی قرار گرفت، بلکه در سطح بین‌الملل نیز بسیار مؤثر واقع شد؛ به‌طوری‌که به‌عنوان یک سند بین‌المللی توسط وزارت خارجه در سازمان ملل متحد به‌ثبت رسید. فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری را -به‌عنوان یک فقیه برجسته شیعه که دارای مرجعیت جهانی می‌باشد- باید در زمره «عقاید برجسته‌ترین مبلغین ملل مختلف» که همان دکترین حقوقی هستند، به‌شمار آورد و این امر می‌تواند در توسعه قواعد حقوق بین‌الملل از جمله قواعد بشردوستانه مؤثر واقع گردد.

۵. فتوای هسته‌ای رهبری و اصول کلی حقوقی

بیان رابطه فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری و اصول کلی حقوقی، محور اصلی این قسمت از مقاله می‌باشد که پس از تبیین مفهوم اصول کلی حقوقی و جایگاه این اصول در نظام بین‌الملل، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵-۱. مفهوم و چیستی اصول کلی حقوقی

در خصوص مفهوم اصول کلی حقوقی باید گفت، هرچند در بند «ج» ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری به‌چنین عنوانی اشاره شده، اما تعریف روشنی از آن به‌عمل نیامده است؛ به‌طوری‌که دیدگاه‌های متفاوت و تعاریف متعددی در خصوص آن بیان شده است که از بین آنها این تعریف از اصول کلی حقوقی، به آنچه در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان آمده، نزدیک‌تر می‌باشد: «مجموعه اصول مشترک برگرفته از نظام‌های حقوقی داخلی که در نظام حقوق بین‌الملل قابل اعمال باشد» (امین‌زاده و علیزاده، ۱۳۹۲: ص ۱۵۷). براساس آنچه در بند (ج) ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری آمده است، این بند از دو قسمت تشکیل شده: یکی، «اصول کلی حقوقی» و دیگری، عبارت «به‌رسمیت شناخته‌شده توسط ملل متمدن». در خصوص واژه «اصول کلی حقوقی» باید گفت این نام‌گذاری مبتنی بر یک طبقه مشخص از منابع است که نمی‌توان از آن به یک اصطلاح ادبی تعبیر نمود؛ بلکه این یک اصطلاح است که بیانگر یک منبع از منابع حقوق موضوعه می‌باشد؛ به این معنا که دیوان بین‌المللی دادگستری در پرونده آفریقای جنوب غربی در سال ۱۹۶۶ اعلام می‌کند که «دیوان می‌تواند تا حدودی به اصول اخلاقی توجه کند که شکل حقوقی به خود گرفته است» (ICJ Reports, South West Africa Cases, 1966). در خصوص عبارت «پذیرفته‌شده به‌وسیله ملل

متمدن» باید گفت که در دنیای پس از منشور ملل متحد، دیگر تردیدی وجود ندارد که همه کشورهای عضو سازمان ملل (تقریباً همه کشورهای جهان) متمدن هستند. از این رو، امروزه این عبارت بی‌معنا است و برخی از حقوق‌دانان، این تعبیر را یادگار عصر استعمار دانسته و خواهان حذف یا اصلاح «ملل متمدن» شده‌اند (امین‌زاده و علیزاده، ۱۳۹۲: ص ۱۵۸). در خصوص اینکه «اصول کلی حقوقی» اصول کلی داخلی است یا بین‌المللی یا هر دو، در بین حقوق‌دانان نظر واحدی وجود ندارد. چراکه از مذاکرات مقدماتی مربوط به این بند، این نکته به دست نمی‌آید که مقصود چه می‌باشد؛ اما آنچه مسلم می‌باشد، این است که در معنای معمول کلمه «حقوق»، هر دو معنای حقوق داخلی و بین‌المللی مستتر بوده و هر دو را در بر می‌گیرد (میرمحمدی و میرمحمدی، ۱۳۹۶: ص ۱۳۴). با این توضیحات، باید گفت اصول کلی حقوقی بیان شده در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری، منبعی مستقل به‌شمار می‌روند؛ این اصول، مجموعه قواعد مشترک نظام‌های حقوقی داخلی یا مربوط به حقوق بین‌الملل هستند که در نظام بین‌المللی قابلیت اعمال دارند.

۵-۲. اصول کلی حقوقی در نظام حقوق بشر دوستانه بین‌الملل

اصول کلی حقوقی عبارت است از مجموعه اصول مشترک برگرفته از نظام‌های حقوقی داخلی که در نظام حقوق بین‌الملل قابل اعمال باشد. به تعبیر دیگر، همان‌گونه که دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه بارسلونا تراکشن تأکید کرده است، این اصول قواعدی هستند که مورد توجه حقوق بین‌الملل بوده، به نظام حقوقی کشور معینی اختصاص ندارند و عموماً توسط نظام‌های داخلی پذیرفته شده‌اند (والاس، ۱۳۸۷: ص ۳۴). بنابراین، اصول حقوق بشر دوستانه را این حیث که از جانب همه نظام‌های حقوقی و اکثر قوانین داخلی کشورها پذیرفته شده است را می‌توان از جمله اصول کلی حقوقی به‌شمار آورد. اصول کلی حقوقی در نظام حقوق بشر دوستانه، دربرگیرنده ممنوعیت‌هایی است که در مخاصمات مسلحانه قابل توجه می‌باشد. از جمله اصول کلی حقوقی در خصوص ممنوعیت استفاده از سلاح‌های هسته‌ای می‌توان به اصل تفکیک، اصل ممنوعیت تحمیل رنج غیرضروری و... اشاره نمود. در نظام حقوق بین‌الملل، یکی از مسائل مناقشه‌برانگیز در خصوص مشروعیت استفاده از سلاح‌های هسته‌ای در موقعیت‌های خاص می‌باشد. نکته قابل توجه در این میان، تحلیل مسئله در قالب اصول کلی حقوقی در نظام حقوق مخاصمات مسلحانه است؛ بدین معنا که استفاده از سلاح‌های هسته‌ای برخلاف اصول و قواعد حاکم بر مخاصمات مسلحانه می‌باشد، چراکه این‌گونه سلاح‌ها سبب آسیب‌های شدید و جبران‌ناپذیر شده و نه تنها نسل حاضر، بلکه نسل‌های آینده را نیز بدون هیچ‌گونه تفکیکی مورد تهدید قرار داده و موجب رنج بیهوده می‌گردد. بنابراین، استفاده از سلاح‌های هسته‌ای،

نقض برخی اصول کلی شناخته شده بین‌المللی از جمله ملاحظات اولیه انسانی می‌باشد. از این‌رو، قاضی ویرامانتری در رأی مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در خصوص مشروعیت یا عدم مشروعیت سلاح هسته‌ای به این نکته اشاره نمود که: یک نظام حقوقی پیشرفته علاوه بر باید و نبایدها، دارای یک سلسله اصول کلی نیز می‌باشد؛ که براساس زمان، نسبت به موضوعات و وقایع فاقد حکم صریح، قابل اعمال است. از نظر او سلاح‌های هسته‌ای، نقض‌کننده اصل کرامت انسانی در متناهدارجه خود بوده و هیچ سلاحی در طول تاریخ بشر به‌جز بمب‌های هسته‌ای یافت نشده است که این‌گونه کرامت و ارزش انسانی را نفی کند (I.C.J. Reports 1996, p. 507). از این‌رو، او مفهوم بنیادین حقوق بشردوستانه را در واژه ملاحظات اساسی انسانی جست‌وجو می‌نماید (الهویی‌نظری، ۱۳۹۲: ص ۴۱). دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه عواقب حقوقی ساخت دیوار حائل (۲۰۰۴م) نیز با اعلام این نکته در خصوص حقوق بشردوستانه معتقد است که مهم‌ترین قواعد این شاخه از حقوق، آنچنان برای احترام به شخص انسانی و ملاحظات اولیه بشری ضروری هستند که رعایت آنها صرف‌نظر از هر معاهده‌ای، به‌عنوان اصول تخلف‌ناپذیر حقوق بین‌الملل عرفی برای همه کشورها الزام‌آور به‌شمار می‌رود (I.C.J. Advisory Opinion, 2004, Para157).

۳-۵. ارتباط فتوای هسته‌ای رهبری با اصول کلی حقوقی

در خصوص خاستگاه اصول کلی حقوقی باید گفت: برخی حقوق‌دانان آن را ناشی از عقل محض و جمعی دیگر، آن را نشأت گرفته از اخلاق و مذهب و عده‌ای دیگر، آن را ناشی از آرمان‌ها و ارزش‌های مشترک و ضرورت‌های اجتماعی دانسته‌اند (حمیدی، ۱۳۹۱: ص ۳۷). قاضی ویرامانتری در نظر مخالف خود در رأی مشورتی مشروعیت تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای ۱۹۹۶ ضمن اشاره به نقش تمدن‌های مختلف از بودائی، هندی، چینی، اسلام و مسیحیت در توسعه حقوق بشردوستانه، بر این مطلب تأکید نموده که حقوق بشردوستانه معاصر، ثمره فرهنگ‌ها و تمدن‌های گوناگون می‌باشد و نه تمدنی خاص (Dis. Op. Weeramantry, 1996, p. 443 & 478). این قاضی دیوان بین‌المللی دادگستری، در ادامه نظر مخالف خود با بیان برخی از قواعد بشردوستانه در اسلام بر این نکته تأکید می‌کند که در حقوق جنگ از دیدگاه اسلام، استفاده از نیزه‌ها و شمشیرهای مسموم ممنوع است. کشتن‌های غیرضروری، مثله کردن اجساد و رفتارهای بی‌رحمانه جایز نمی‌باشد. غیرنظامیان، زنان، کودکان، راهبان و اماکن عبادی به‌صراحت از حمایت برخوردارند. حیوانات و محصولات کشاورزی نباید از بین بروند. منظور قاضی ویرامانتری از بیان این موارد آن است که نشان دهد، با استفاده از سلاح‌های هسته‌ای، رعایت موارد فوق ممکن نمی‌باشد؛

از این‌رو، با نقل گفتاری از گروسیوس بر این نکته تأکید می‌کند که: «آنگاه که سلاح برداشته شود، هرگونه احترام به قواعد دینی و بشری کنار می‌رود و گویا هیچ محدودیتی برای ارتکاب جرائم نخواهد بود» (Ibid, p. 481-482; Ibid, p. 481-482). از آنجاکه از عقل، اخلاق، مذهب و ارزش‌های مشترک هریک به‌عنوان خاستگاه‌های اصول کلی حقوقی نام برده شده است (حمیدی، ۱۳۹۱: ص ۳۷)، با اندکی تأمل مشخص می‌شود که این عناصر در فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری وجود دارد؛ چراکه این فتوا خاستگاه مذهبی داشته و نشأت گرفته از ادله عقلی و نقلی می‌باشد. نکته قابل توجه در فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری آن است که ایشان به ملاحظات اساسی انسانی که از جمله ارزش‌های مشترک مورد تأکید همه مکاتب حقوقی به‌ویژه نظام حقوق اسلام می‌باشد، تأکید داشته است؛ به طوری که سلاح هسته‌ای را سلاحی ضدبشری و ضدانسانیت توصیف نموده و معتقدند که استفاده از سلاح‌های هسته‌ای موجب ضایع شدن حرث و نسل می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰). چراکه این‌گونه از سلاح‌ها نه تنها به کشتار و تخریب گسترده منجر می‌گردد؛ بلکه میان آحاد مردم اعم از نظامی و غیرنظامی، کوچک و بزرگسال، مرد و زن تفکیکی قائل نشده و آثار ضد بشری آن، مرزهای سیاسی و جغرافیایی را درنوردیده و حتی به نسل‌های بعدی نیز خسارت‌های جبران‌ناپذیری وارد می‌نماید (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۲۸). به همین دلیل حکم به حرمت تولید و استفاده از آن داده‌اند. اگر در فرضی، یک دولت در شرایط حاد دفاع از خود قرار گیرد، آیا به جهت حفظ و بقای خویش می‌تواند اقدام به استفاده یا تهدید به استفاده از سلاح هسته‌ای نماید، یا اینکه ممنوعیت استفاده از این‌گونه سلاح، مطلق بوده و تحت هیچ‌گونه قیدوشرطی قابل نقض نمی‌باشد؟ در پاسخ باید گفت برخلاف رأی مشورتی ۱۹۹۶ دیوان بین‌المللی دادگستری که ناتوانی خود را از اعلام عدم مشروعیت به‌کارگیری سلاح هسته‌ای در کلیه شرایط به‌نمایش گذاشت و با شکننده‌ترین رأی ممکن، تلویحاً امکان به‌کارگیری این سلاح را در وضعیت حاد دفاع از خود، پذیرفت (ICJ; Reports, 1996, para. 69-79)؛ مقام معظم رهبری با صدور فتوای هسته‌ای خویش، ممنوعیت مطلق و بی‌قیدوشرط این‌گونه سلاح‌ها را اعلام نمود و باتوجه به سایر فرمایشات ایشان که در راستای تشریح فتوای مزبور ایراد شده‌اند، می‌توان این مسئله را دریافت که از منظر ایشان، اساساً حکومت اسلامی هیچ‌گاه در حالت اضطرار واقعی به‌معنای استیصال و درماندگی که بقای خود را متوقف و منحصر در استفاده از سلاح هسته‌ای دریابد، قرار نمی‌گیرد؛ چراکه این‌گونه سلاح‌ها نه تنها باعث «حفظ نظام اسلامی» نمی‌شود، بلکه این اقدام موجب نفرت، خدشه به چهره اسلام و بدنامی آن و انزوای حکومت اسلامی خواهد شد. از سوی دیگر، با ملاحظه سیره سیاسی و نظامی حضرات معصومین (ع) مشخص می‌شود که آنان هرگز برای حفظ یا رسیدن به قدرت از روش‌ها و ابزارهای غیراخلاقی استفاده نکرده

و از پاشیدن سم حتی در فرض اضطرار نیز نهی کرده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۵، ص ۲۸). بنابراین، در تراحم بین دو امر استفاده از سلاح‌های هسته‌ای که امری حرام به‌شمار می‌رود و حفظ نظام که به‌ظاهر متوقف به استفاده از سلاح هسته‌ای می‌باشد، دلیلی نداریم که مسلمانان برای حفظ نظام بتوانند و یا لازم باشد هر عملی را انجام دهند (فاضل لنکرانی، ۱۳۹۲: ص ۲۴)؛ بلکه حفظ نظام اسلامی در دایره وسایل یا روش‌های مشروع قرار دارد. از این‌رو مقام معظم رهبری تأکید می‌نمایند که حفظ نظام صرفاً حفظ ساختار سیاسی موجود به هر قیمتی نیست؛ بلکه ایشان حفظ نظام را، به‌معنای «حفظ همه ارزش‌هایی که نظام اسلامی خودش را متعهد به آنها می‌داند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۴/۱۲)، بیان کرده‌اند. بنابراین، براساس فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری، استفاده از سلاح هسته‌ای که ناقض برخی اصول کلی شناخته‌شده بین‌المللی از جمله ملاحظات اولیه انسانی می‌باشد، تحت هیچ شرایطی ممکن نیست و این حرمت و ممنوعیت اعلام‌شده از سوی ایشان، مطلق می‌باشد. این فتوا در شرایطی صادر شده که در نظام حقوق بین‌الملل، تاکنون هیچ ممنوعیت جامع و مطلقی در خصوص استفاده از سلاح‌های هسته‌ای وجود نداشته و این امر، نمایان‌گر نگاه پیشروی فقه امامیه در خصوص سلاح‌های هسته‌ای می‌باشد.

۶. نتیجه‌گیری

در خصوص جایگاه حقوقی فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری در نظام حقوق بین‌الملل باید گفت: اولاً، ایشان نه‌صرفاً به‌عنوان رهبر یک کشور، بلکه به‌عنوان یک فقیه برجسته شیعه که مرجعیت جهانی داشته و در ضمن، در جایگاه رهبری جمهوری اسلامی ایران نیز می‌باشند، نظریه خود را در خصوص حرمت سلاح‌های هسته‌ای در قالب فتوا بیان نموده و آن را در پیام خود به نخستین اجلاس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه در سال ۱۳۸۹ تبیین نمودند. از این‌رو، باید فتوای ایشان را براساس ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری در زمره «عقاید برجسته‌ترین مبلغین ملل مختلف» که همان دکترین حقوقی می‌باشد، به‌عنوان ابزار تعیین قواعد حقوقی به‌شمار آورد.

ثانیاً، از آنجاکه فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری توسط یک مرجع دینی که در جایگاه رهبری یک کشور قرار دارد، صادر و به جهانیان اعلام‌شده و به‌صورت یک سند بین‌المللی نیز در سازمان ملل متحد به‌ثبت رسیده است، باید آن را یک عمل یک‌جانبه توصیف نمود؛ چراکه فتوای ایشان بر تمام ارکان حکومت، لازم‌الاتباع است و طبعاً بیان این فتوای شرعی از لسان ایشان، به‌منزله نگاه رسمی حکومت تلقی شده و لازم‌الاجرا است. برخی محققان با خلط بین فتوا و حکم بیان داشته‌اند که ممکن است مجریان عالی کشور،

غیرمقلدان مقام معظم رهبری باشند؛ بنابراین، نمی‌توان الزامی مبنی بر اجرای این فتوا را متوجه آنان و به تبع، کشور دانست. باید گفت، فتوای مراجع تقلید بر دو قسم است: دسته‌ای از فتاوا جنبه فردی دارد؛ که در اینگونه فتاوا هر شخصی از مرجع تقلید خودش تبعیت می‌کند. اما بعضی از فتاوا که جنبه اجتماعی و جنبه حاکمیتی (مثلاً حرمت سلاح‌های هسته‌ای) دارد، اساساً در حیظه اختیارات فقیه حاکم است و تنها فتوای مرجع تقلیدی که در جایگاه رهبری کشور و تعیین‌کننده سیاست‌های کلی نظام و فرمانده کل قوا باشد، قابل تحقق و اجرا است و در غیر این صورت، در کشور تشّت و بهم‌ریختگی ایجاد خواهد شد. بنابراین، اینگونه از فتاوا بر تمامی افراد لازم‌الاجرا بوده و برای کشور تعهدآور است و در نظام بین‌الملل می‌توان آن را به‌عنوان اعلامیه یک‌جانبه دولت به‌شمار آورد.

ثالثاً، از عقل، اخلاق، مذهب و ارزش‌های مشترک هریک به‌عنوان خاستگاه‌های اصول کلی حقوقی نام برده شده است. با اندکی تأمل مشخص می‌شود که این عناصر در فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری وجود دارد؛ چراکه این فتوا خاستگاه مذهبی داشته و نشأت‌گرفته از ادله عقلی و نقلی می‌باشد. نکته قابل توجه در فتوای هسته‌ای مقام معظم رهبری این است که ایشان به ملاحظات اساسی انسانی که از جمله ارزش‌های مشترک مورد تأکید همه مکاتب حقوقی به‌ویژه نظام حقوقی اسلام می‌باشد، تأکید دارند؛ به‌طوری‌که سلاح هسته‌ای را سلاحی ضدبشری و ضدانسانی توصیف نموده و معتقدند که استفاده از سلاح‌های هسته‌ای موجب ضایع شدن حرث و نسل می‌باشد.

منابع

- الهویی نظری، حمید (۱۳۹۲). جایگاه اصول کلی حقوقی در آرای دیوان بین‌المللی دادگستری. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۴۳(۴).
- امین‌زاده، الهام؛ علیزاده، مسعود (۱۳۹۲). اصول کلی حقوقی و حاکمیت دولت‌ها: مشارکت منبع فراموش شده در ساخت حقوق بین‌الملل. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۴۳(۱).
- پروین، خیرالله؛ اصلانی، فیروز (۱۳۹۱). *اصول و مبانی حقوق اساسی*. دانشگاه تهران.
- پورامینی، محمدحسین (۱۴۰۱). *مبانی فقهی و حقوقی فتوای رهبری در خصوص حرمت تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای*. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- حدادی، مهدی؛ کریمی، سیامک (۱۳۹۷). اعمال یکجانبه دولت‌ها به عنوان منبع تعهد بین‌المللی در حقوق بین‌الملل. *تحقیقات حقوقی*، شماره ۸۱.
- حمیدی، فرشید (۱۳۹۱). *مبانی و کارکردهای اصول کلی حقوقی در نظام حقوق بین‌الملل*. دانشگاه علامه طباطبائی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۰۴/۱۲). *بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/33694>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۰۳/۱۴). *بیانات در مراسم نوزدهمین سالگرد ارتحال امام خمینی*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3463>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۸/۱۵). *بیانات در خطبه‌های نماز جمعه*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3258>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۰۱/۲۰). *بیانات در دیدار مداحان اهل بیت(ع) در آستانه سالروز ولادت حضرت فاطمه زهرا(س)*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/2537>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۰۷/۲۳). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام به مناسبت عید مبعث*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3089>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۱۲/۲۸). *پیام به نخستین اجلاس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه در تهران*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/9171>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۱۱/۳۰). *بیانات در دیدار دست‌اندرکاران ساخت ناوشکن جماران*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/8906>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۰۶/۰۹). *بیانات در شانزدهمین اجلاس سران جنبش عدم تعهد*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/20840>
- ذوالعین، پرویز (۱۳۸۳). *مبانی حقوق بین‌الملل عمومی*. تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- شهبازی، آرامش؛ حاجی‌پور، زهرا (۱۳۹۷). جایگاه دکتترین در منابع حقوق بین‌الملل معاصر. *تعالی حقوق*، شماره ۱.
- طرح قانون اقدام متناسب و متقابل دولت جمهوری اسلامی ایران در اجرای برجام (۱۳۹۴). قابل دسترس در: <https://rc.majlis.ir/en/law/show/939345>
- عالیه، سمیر (۱۴۱۸ق). *نظام الدولة و القضاء و العرف فی الاسلام*. بیروت: مؤسسه الجامعیة للدراسات و النشر و التوزیع.

علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۸۸). *فقه و مصلحت*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
فاضل لنکرانی، محمدجواد (۱۳۹۲). تولید و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی از دیدگاه فقه اسلامی. *حقوق اسلامی*، شماره ۳۹.

کریمی، سیامک (۱۳۹۹). *نظام حقوقی حاکم بر اعمال یکجانبه دولت‌ها در حقوق بین‌الملل*. شرکت سهامی انتشار.
کعبی، عباس (۱۳۹۹). *بررسی فقهی حرمت استفاده از سلاح اتمی؛ حرمت سلاح کشتار جمعی، ابدی و استثناپذیر است*. قابل دسترسی در: <https://khl.ink/f/47431>

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تهران: الاسلامیه، ج ۵.
محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۹۳). *حقوق بین‌الملل (رهیافت اسلامی)*. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۵). *دائرةالمعارف فقه مقارن*. قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب (ع)، ج ۱.
میرمحمدی، سید مصطفی (۱۳۹۶). جایگاه نظام حقوقی اسلام در رویه دیوان بین‌المللی دادگستری. *حقوق تطبیقی*، شماره ۱۰۷.

نجفی، محمدحسن (۱۳۷۷). *جواهر الکلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۴۰.
والاس، ربکا (۱۳۸۷). *حقوق بین‌الملل*. ترجمه سید قاسم زمانی. تهران: موسسه مطالعاتی و پژوهش‌های حقوق شهر دانش.

Huang, T.F. (1957). Some International and Legal Aspects of the Suez Canal Question. *AJIL*, 51(2).

UN, Guiding Principles applicable to unilateral declarations of States capable of creating legal obligations, with commentaries thereto, 2006.

I.C.J Rep Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran), 1980.

ICJ Reports, South West Africa Cases, 1966

I.C.J. Advisory Opinion, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 2004.

ICJ, Advisory Opinion on the Legality of the threat or Use of nuclear weapons, 8 July, 1996.

UN official Document No. A/64/752-S/2010/203. 20 April, 2010.

ICJ, Nuclear Tests (Australia v. France), Judgment of 20 December 1974.